

СТАЛИЙ РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРА: СУТНІСТЬ ТА МЕТОДИ ЙОГО ФОРМУВАННЯ

Досліджується сутність концепції сталого розвитку як зрівноваженості екологічних і економічних інтересів суспільства та методи його формування в аграрному секторі. Доводиться необхідність екологічної збалансованості функціонування економічної системи в процесі забезпечення сталого розвитку.

Постановка проблеми

Протягом останніх десятиліть спостерігається різке зростання негативного впливу економічної діяльності суспільства на якісний стан природного навколишнього середовища. Цей факт спричинив необхідність розробки принципово нової концепції еколого-економічної рівноваги –

сталого розвитку, що була схвалена Міжнародною Комісією ООН з питань навколишнього середовища та розвитку в 1992 р. Виходячи із завдань, визначених цією концепцією, усі країни-учасники Всесвітньої Конференції ООН з питань навколишнього середовища та розвитку, включаючи Україну, повинні розробити і реалізувати власні стратегії сталого розвитку як на державному, так і на регіональному рівнях.

Проблема забезпечення сталості набула особливу актуальність у сфері агропромислового виробництва, що є найчутливішою контактною зоною в системі взаємовпливу економічних і екологічних інтересів суспільства. Природне середовище має вирішальний вплив на розвиток АПК. Людина, використовуючи природні ресурси в процесі сільськогосподарського виробництва, змінює їх, а це, в свою чергу, впливає на ефективність функціонування аграрного сектору, якість продукції та здоров'я населення. Оскільки АПК є однією з найважливіших складових загальноекономічної системи, сталість його розвитку багато в чому визначає характер функціонування соціально-економічної системи в цілому. Таким чином, актуальність і доцільність дослідження проблем сталого розвитку аграрного сектору обумовлені значимістю забезпечення збалансованого функціонування соціально-економічних систем і особливим статусом агропродовольчої сфери у вітчизняному господарському комплексі.

Проблеми сталого розвитку економічних систем досліджували багато вітчизняних і зарубіжних вчених. Водночас більшість із них стосується вивчення або глобальної сталості соціально-економічних систем у цілому, або певних аспектів стійкого розвитку господарських систем, зокрема: урожайності сільськогосподарських культур, виробництва тваринницької продукції, екологізації агропродовольчої діяльності тощо.

Дослідження певних теоретико-методологічних аспектів сталого розвитку соціально-економічних систем знайшли відображення в роботах В. Вернадського, Г. Делі, С. Дорогунцова, О. Констанца, І. Лукінова, Л. Мельника, Є. Мішеніна, А. Пігу, В. Трегобчука, М. Федорова, О. Царенка, Г. Черевка та ін. Проблеми сталого розвитку агросфери, сільської місцевості, продовольчого ринку досліджували В. Андрійчук, І. Бойко, П. Борщевський, О. Бугуцький, Б. Данилишин, І. Загайтов, В. Зіновчук, А. Лисецький, П. Саблук та ін.

Водночас дослідженню питань загальної сталості агропродовольчого виробництва приділено недостатньо уваги. Це підтверджується незначною кількістю публікацій з економічних проблем сталості та механізмів її підвищення у сфері АПК.

Завдання дослідження полягає у визначенні концептуальних засад сталого розвитку аграрного сектору регіону та економічних важелів і методів його забезпечення в умовах здійснення ринкових трансформацій.

Об'єктом дослідження є еколого-економічні відносини, що виникають у процесах природокористування та забезпечення екологічної безпеки аграрного сектору регіону.

Результати дослідження

Розбалансованість сучасного світу, яка супроводжувалась дедалі більшим загостренням проблем довкілля, викликала потребу створити якісно нову концепцію подальшого розвитку. Нею стала Концепція *сталого (збалансованого) розвитку* світу, яка була представлена в доповіді Міжнародної Комісії ООН з питань навколишнього середовища і розвитку у 1992 р. В ній можна знайти визначення сталого розвитку: “*Сталий є такий розвиток, який задовольняє потреби сьогодення, але не ставить під загрозу спроможність прийдешніх поколінь задовольняти свої потреби*” [12]. Фактично в цій доповіді було вперше принципово поставлено питання: як слід організувати життєздатну економіку, яка б не руйнувала довкілля та не виснажувала природний капітал, від яких вона безпосередньо залежить.

Проте майже за десять років до декларації 1992 р. П. Олдаком було введено поняття “зрівноваженого природокористування” і проаналізовані основні передумови його досягнення [7]. Економічні умови рівноважного природокористування досліджені професором О. Балацким [1], природні і соціально-економічні передумови формування сталого розвитку глибоко досліджені видатним радянським ученим Н. Реймерсом [9]. З часу прийняття Концепції сталого розвитку вчені світу розпочали серйозні наукові дослідження його методології. Це важке завдання, оскільки проблема має міждисциплінарний характер і може розв’язуватися лише на стику природничих та суспільних наук. З цього часу почала свій розвиток теорія *сталого розвитку*.

Слід зазначити, що англійський термін “*sustainable development*”, прийнятий міжнародною спільнотою для позначення характеру соціально-еколого-економічного розвитку, дослівно перекладається на українську мову як “такий, що самопідтримується”, тобто не співпадає із загальноприйнятим перекладом (сталий розвиток). З огляду на суть зазначеної Концепції для визначення процесу економічного розвитку як такого, що узгоджується з екологічними потребами суспільства, доцільним вважається використання терміну “*зрівноважений розвиток*”. Проте в силу стереотипу, що склався, а також враховуючи те, що головним у терміні є все ж не назва, а той зміст, котрий в нього вкладається, вважаємо за можливе використовувати термін “*сталий розвиток*” для назви описаного вище процесу.

Пошук чіткого визначення поняття “сталість” (збалансованість) привів до того, що спочатку в літературі почали застосовувати термін “усталене зростання”. Фактично цей термін вживався в контексті необхідності

урахування екологічних обмежень при економічному розвитку. В зв'язку з глобальним навантаженням на навколишнє природне середовище (руйнування озонового шару, зміна клімату, забруднення морів, втрата біорізноманіття тощо), основне завдання – зберегти для майбутніх поколінь сьогоднішній природний потенціал. Глобалізація екологічних проблем ставить завдання забезпечити адаптацію економічної діяльності до відтворювальних можливостей природи. Для цього треба зберегти стійкість в системі взаємодії суспільства і природи. Отже, забезпечення сталого або збалансованого розвитку є складною екологічною та соціально-економічною проблемою, що потребує комплексного дослідження. Шлях до її розв'язання полягає у системному аналізі взаємообумовлених економічних, природничих та соціальних процесів через їх оцінку та управління ними.

Розвиток економічної системи через наявність взаємовпливу і взаємообумовленості неправомірно відокремлювати від розвитку сукупності всіх сфер життєдіяльності людини. Економічне зростання не може бути самоціллю розвитку суспільства, воно є лише засобом досягнення соціальних, культурних перетворень, наукового прогресу людства. Таке розуміння основних цілей економічного розвитку призводить до усвідомлення того, що економічне і соціальне зростання неминуче спричиняє посилення процесів руйнації традиційного життєвого середовища людини, виснаження і забруднення природних ресурсів. Оскільки останнє ставить під загрозу існування не лише майбутніх можливостей забезпечення соціально-економічного зростання людства, але і власне людей як біологічного виду, розуміння сталого розвитку економіки виявляється невіддільним від узгодження його із розвитком соціальної сфери і еволюцією навколишнього середовища. Отже, зростання і розвиток зливаються в єдиний процес удосконалення виробничої бази економіки і досягнення соціального прогресу суспільства в умовах дотримання екологічної безпеки. У такому розумінні сталий розвиток економічних систем виступає складовою загальносвітового і національного сталого розвитку. Отже, після прийняття Концепції сталого розвитку трансформується і сам термін “розвиток” – від ототожнення з агрегативним показником економічного зростання до включення в нього критеріїв стійкості природного капіталу, а отже, і забезпечення соціального добробуту (рис. 1).

Суть проблеми сталого розвитку полягає в тому, щоб побудувати економіку, яка б задовольняла потреби і бажання людей, але при цьому її ріст вписувався б у межі екологічних можливостей певного регіону та країни в цілому. Система обліку національного багатства повинна враховувати як повну вартість природних ресурсів, так і вартість шкоди, завданої навколишньому середовищу. Таким чином, проблема сталого розвитку включає два ключових поняття: потреби суспільства є

необмеженими, так як кожна людина прагне до кількісного та якісного підвищення рівня добробуту; обмеження, які накладені на здатність оточуючого середовища задовольняти наявні і майбутні потреби є природоохоронним чинником. Із такого тлумачення сталого розвитку можна визначити його головне стратегічне завдання в аграрному секторі – забезпечення продуктової безпеки та екологізація виробництва сільськогосподарської продукції.

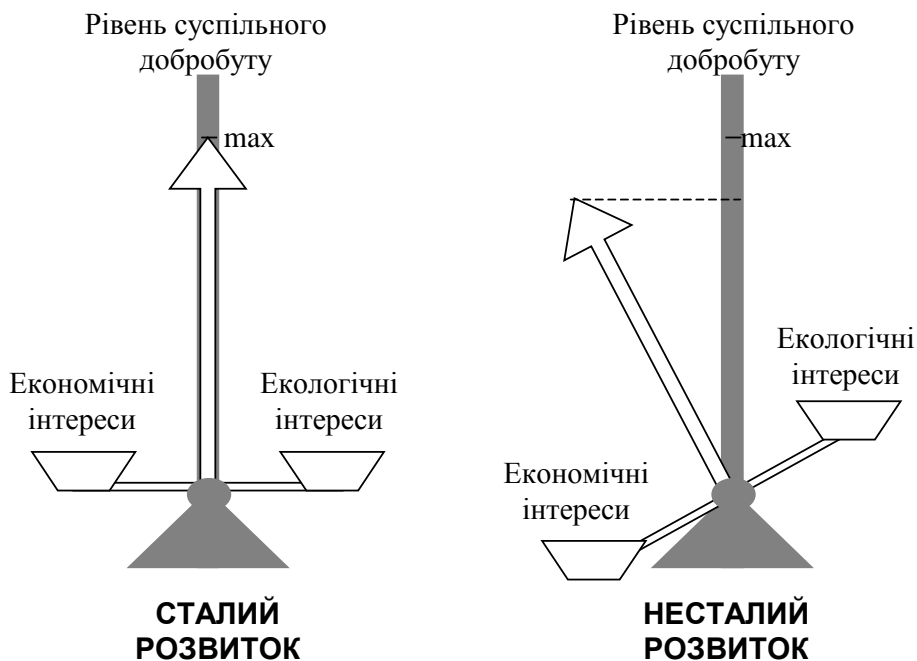

Рис. 1. Модель забезпечення сталого розвитку як зрівноваженості екологічних та економічних інтересів суспільства

Дослідження ряду вчених показують неоднозначність підходів у розумінні терміна і специфіки *сталого розвитку сільського господарства*. Зокрема, М. Лемешев та ін. під сталим розвитком розуміють раціональне, засноване на комплексному підході використання природних ресурсів, відновлення і множення поновлюваних природних об'єктів, а також вилучення окремих ділянок території зі сфери використання і планомірне, цілеспрямоване, науково-обґрунтоване перетворення природи для підвищення її ефективності [5]. І. Блехцин, В. Міняєв розглядають процес сталого розвитку як вид діяльності, що охоплює надзвичайно широку систему господарських ланок, що у комплексі впливають на навколишню природне середовище і безпосередньо зв'язані з розвитком сільського господарства й інших галузей [2]. Найчастіше в економічній літературі, зустрічається трактування сталого розвитку АПК як сукупності

продуктивних сил аграрної сфери, виробничих відносин і відповідних організаційно-економічних форм і установ, що пов'язані з первинним присвоєнням людиною об'єктів природного середовища і спрямованих на забезпечення потреб людини.

За думкою Б. Данілішина, одним з недоліків багатьох досліджень щодо цієї проблеми є ототожнення в ряді робіт понять сталого розвитку як такого і сталого функціонування, як частки визначення [3]. Найбільше чітко розмежувала ці поняття С. Сухорукова. Вона розглядає процес сталого функціонування як комплекс відношень щодо господарського освоєння і відтворення природних ресурсів і запобігання негативних впливів господарської діяльності людини на навколишнє природне середовище [10]. Б. Данілішин, С. Дорогунцов та ін. у своїй колективній монографії визначають систему сталого функціонування АПК як сформований за конкретний історичний період спосіб взаємодії суспільства і навколишньої природного середовища, що представляє рівень розвитку і мети суспільства, специфіку потреб і структуру навантаження на природне середовище [8]. Виходячи з даного визначення можна зробити висновок, що стале функціонування показує специфіку задоволення суспільством своїх потреб, включаючи можливості в майбутньому біологічного розширеного відтворення природного потенціалу природного середовища.

Специфіка процесу сталого розвитку в АПК полягає у тому, що аграрний сектор, особливо сільське господарство, являє собою складне утворення, яке безпосередньо, за допомогою “вторгнення” у природне середовище, бере участь у технологічних і біохімічних циклах біологічного відтворення, і пов'язане з використанням природного потенціалу і його природним перетворенням з метою задоволення першочергових потреб людини – потреб у їжі, житлі, середовищі існування. Тому процес сталого розвитку аграрного сектору можна охарактеризувати як біосоціальне явище, що задовольняє біологічні і соціальні потреби людини [3].

Динамічний і збалансований розвиток аграрного сектору регіону, що заподіює найменший збиток навколишньому природному середовищу, вимагає детальних теоретичних і практичних розробок. У першу чергу це формування економічного механізму сталого функціонування у сфері агропромислового виробництва і посилення його впливу на ефективність роботи останнього в умовах переходу до інтенсивного типу відтворення. Зокрема, І. Шабуніна досліджує вищевказане питання поетапно [11]. Перший етап являє собою формування теоретичних основ концепції сталого розвитку, аналіз специфіки території як відтворювальної системи і бази для сталого функціонування, системне вивчення відносини сталого розвитку і його функціональної ролі в економічній системі агропромислового відтворення: посилення функцій науково-технічного прогресу в умовах інтенсивного агропромислового виробництва. На

другому етапі передбачається формування концепції економічного сталого функціонування і підвищення на цій основі ефективності агропромислового виробництва в умовах інтенсивного його розвитку, що потребує: створення еколого-економічних основ нормативної бази планомірного розвитку АПК; удосконалення системи економічного стимулювання сталого функціонування в АПК; розробку комплексних організаційно-управлінських заходів екологізації галузевих систем агропромислового виробництва; обґрунтування методики оцінки і визначення шляхів підвищення еколого-економічної ефективності функціонування агропромислового виробництва.

Подібні позиції спостерігаються й у дослідженнях інших авторів. Так, В. Немченко пропонує створення своєрідного механізму сталого розвитку, складовими якого є економічна оцінка природних ресурсів, плата за їх використання і визначення економічного збитку, заподіяваного народному господарству і людині внаслідок забрудненням навколишнього середовища [6]. Виходячи з цього, визначаються основні можливості формування господарського (економічного) механізму як сукупності різних форм і методів практичного використання природних законів в якості важелів керування економікою, приведених у визначену систему сталого розвитку відповідно до вимог об'єктивних економічних законів суспільства. Цей метод покликаний забезпечити сполучення державної політики щодо формування системи сталого розвитку з відносною самостійністю господарювання підприємств, їх матеріальною зацікавленістю і відповідальністю.

На наш погляд, при формуванні господарського механізму сталого розвитку АПК необхідно виходити із сутності самого механізму, розробленого в працях закордонних вчених, в основі якого закладено принцип функціонування виробничих відносин [4]. Але при цьому зв'язку вся система виробничих відносин не повинна зводитися в абсолют, а повинна розглядатись як мобільна сутність, здатна пристосовуватись до ситуації, що склалася в певний момент взаємодії людського суспільства і природи.

Висновки

Відповідно до зазначених підходів, сталий розвиток став розглядатись дослідниками як система “соціум-екологія-економіка”. Суть такого підходу зводиться до розуміння того, що необхідним базисом розвитку економіки є природні умови (ресурси). Будучи одним з визначальних факторів розвитку економіки, вони водночас піддаються її зворотному впливу. Останній, найчастіше негативний, буває настільки значним, що природні умови можуть втрачати здатність до відновлення, а суспільство постає перед проблемою значних втрат природного ресурсного потенціалу. Отже, успішне функціонування сучасного суспільного виробництва з урахуванням раціонального використання природних ресурсів і охорони

навколишнього середовища обов'язково повинно поєднувати методи регулювання природними і економічними процесами у єдину методологію концепції еколого-економічної рівноваги. У вивченні, плануванні і керуванні природокористуванням необхідно враховувати дію як соціально-економічних законів природи, так і всієї сукупності природних явищ у сполученні з аналізом особливостей сучасного етапу розвитку виробництва і науково-технічного прогресу. Такий підхід є неодмінною умовою розробки концепції сталого розвитку і подальшого функціонування еколого-економічної системи.

Література

1. Балацкий О. Ф. Экономика чистого воздуха. – К.: Наукова думка, 1979. – 295 с.
2. Блехцин И. Я., Миняев В. Х. Производительные силы СССР и окружающая среда. – М.: Мисль, 1981. – С. 45.
3. Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере // В.И. Вернадский Химическое строение биосферы Земли и ее окружение. – М.: Наука, 1965. – С. 56.
4. Данилишин Б. М. Еколого-економічні проблеми забезпечення сталого розвитку продуктивних сил України (на прикладі АПК України). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. – К., 1997. – С. 17–19.
5. Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І. та ін. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. – К.: РВПСУ НАН України 1999. – 708 с.
6. Доллан Э., Линдсей Д. Рынок: макроэкономическая модель. – Санкт-Петербург. – 1992. – 496 с.
7. Лемешев М. Я., Чепурних Н. В., Юрина Ю. П. Региональное природопользование на пути к гармонизации. – М.: Мисль, 1986. – С. 57.
8. Немченко В. В. Хозяйственный механизм а природопользование. – М.: Мисль, 1998. – 369 с.
9. Олдак П. Г. Равновесие природопользования: взгляд экономиста. Новосибирск: Наука, Сиб. Отд., 1983. – 192 с.
10. Реймерс Н. Ф. Экология (теория, законы, правила, принципы и гипотезы). – М.: Россия молодая, 1994. – 367 с.
11. Сухорукова С. М. Экономика и экология / политэкономический аспект. – М.: Высшая школа, 1988. – 111 с.
12. Шабунина И. М. Совершенствование природопользования в агропромышленной сфере производства. – Ростов: изд-во Ростов у-та, 1992. – 234 с.
13. Agenda 21, 1992 United Nations Conference on Environment and Development. Rio de Janeiro (United Nations) A Conf. 151/4., P. 3.